पञ्चमः पाठः

एषा सा कृतकबुद्धिः मानवबुद्धेः सहकरी

आधुनिके विज्ञानयुगे यदा मानवजीवनं द्रुतगत्या परिवर्तनशीलम् अस्ति, तदा अत्र कृतकबुद्धिः प्रभावशालि-साधनरूपेण समुपस्थिता वर्तते। अत्र यन्त्राणि मानववत् चिन्तयन्ति, निर्णयं च कुर्वन्ति। अहो! अवलोकनीयं कृतकबुद्धेः सामर्थ्यं तत्र।

अस्मिन् पाठे "कृतकबुद्धिः-मानवबुद्धेः सहकरी" इति कश्चित् वार्तालापः प्रस्तुतः अस्ति। यत्र अध्यापकः छात्राः च मिलित्वा कृतकबुद्धेः स्वरूपम्, उपयोगक्षेत्राणि, लाभान् सीमां च अधिकृत्य चर्चां कुर्वन्ति।

एषः पाठः न केवलं कृतकबुद्धेः विषये सूचनां प्रयच्छति अपि तु विद्यार्थिनां चिन्तन-शक्तिं विवेकं च जागरयति। एषा कृतकबुद्धिः कथं मानवहिताय उपयोगिनी भवेत् इति चिन्तनीयः विषयः।

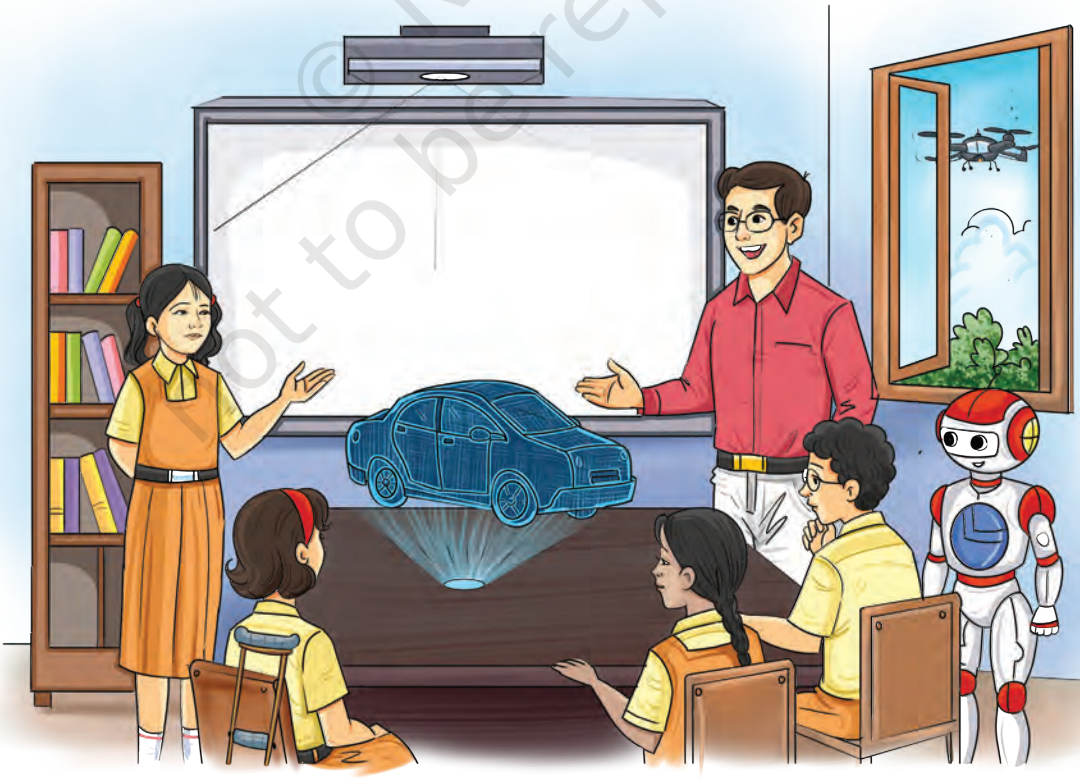

© NCERT not to be republished

(स्थानं – विद्यालयकक्षा। अध्यापकः कक्षायां प्रविशति।)

सर्वे छात्राः शुभप्रभातं, गुरुवर्य!

अध्यापकः शुभप्रभातं, प्रियच्छात्राः!

यशिका महोदय! अद्य अहम् किञ्चन चालकरहितं पटु-कारयानं दृष्टवती। अहम् आश्चर्यचकिता। किम् एतत् संभवम्?

अध्यापकः अवश्यं यशिके! एतत् कृतकबुद्ध्या सम्भवति।

कात्यायनी महोदय! केयं कृतकबुद्धिः, अद्य वयम् अस्याः विषये ज्ञातुमिच्छामः।

अध्यापकः अद्यत्वे अयं बहुचर्चितः विषयः अस्ति। भवत्सु कृतकबुद्धेः विषये कोऽपि जानाति वा?

श्रेया आचार्य! अहं जानामि। यदा यन्त्राणि मनुष्यवत् चिन्तयन्ति, निर्णयं कुर्वन्ति, कार्यं च कुर्वन्ति, तदा तत्र कृतकबुद्धिः उपस्थिता अस्ति इति जानीमः।

अध्यापकः सुष्ठु! यया अचेतनयन्त्राणि मानवबुद्धिवत् कार्यं कुर्वन्ति, सा कृतकबुद्धिः इति वैज्ञानिकाः मन्यन्ते।

अथर्वः आम्, चैट-जीपीटी इति नामकं संवादोपकरणमपि कृतकबुद्ध्या युक्तम् अस्ति।

अध्यापकः साधु! चैट-जीपीटी, सिरि, एलेक्सा, गूगल मानचित्रं, जेमिनि, मेटा-कृतकबुद्धिः, परप्लेक्सिटि चेत्यादयः अनुप्रयुक्ततन्त्रविशेषाः कृतकबुद्धियुक्ताः सन्ति।

यशिका अहं चैट-जीपीटी इत्यनेन अनेकेषां प्रश्नानां यथेष्टम् उत्तराणि प्राप्तवती। इदं कृतकबुद्ध्याः कारणात् एव संभवम्।

अथर्वः मम माता 'एलेक्सा'-नामकस्य यन्त्रस्य उपयोगं करोति। एतत् गीतं गायति, विद्युद्दीपं ज्वालयति, दैनिकसंवादं वातावरणस्थितिं च सूचयति।

पावनी अहो! मम माता गूगल-सहायकेन सह वार्तां करोति।

अध्यापकः साधु! एषा काचित् 'बुद्धिमती' यन्त्रप्रणाली अस्ति। किं यूयं जानीथ कृतकबुद्धेः कतिपयाः प्रमुखाः प्रकाराः सन्ति?

अक्षतः के ते प्रकाराः मान्यवर!

अध्यापकः ते सन्ति —

- सङ्कुचितकृतकबुद्धिः — जीपीटी, गूगल-मानचित्रं, यू-ट्यूब्।
- सामान्यकृतकबुद्धिः — मानवसमाना बुद्धिमत्ता (एतत् लक्ष्यं भवति)।
- अत्युत्कृष्टकृतकबुद्धिः — मानवात् अपि अधिका बुद्धिमती – एषा काल्पनिकी अस्ति।

वेदः किन्तु आचार्य! अस्माकं बुद्धिस्तु ईश्वरेण मस्तिष्के स्थापिता अस्ति, कथम् एषा बुद्धिः यन्त्रे स्थाप्यते?

अध्यापकः उत्तमः प्रश्नः। प्रौद्योगिकीविशारदाः यन्त्राधिगमः, गहनाधिगमः चेति विधिना एतानि यन्त्राणि प्रशिक्षयन्ति, अनुप्रयोगाय च सज्जीकुर्वन्ति।

आर्यः यन्त्राणामपि पाठशाला अस्ति वा?

(सर्वे हसन्ति)

अध्यापकः अस्याः यन्त्रपाठशालायाः नाम "डेटासेट्" इति! कृतकबुद्धिः यन्त्रं दत्तांशमाध्यमेन शिक्षणं करोति।

यशिका किन्तु आचार्य! यदि अशुद्धदत्तांशः दीयते तर्हि कृतकबुद्धिः अपि त्रुटिं करोति?

अध्यापकः आम्। यदा प्रशिक्षणदत्तांशः पक्षपातयुक्तः भवति, तदा निष्कर्षाः अपि पक्षपातयुक्ताः भवन्ति। एषः दोषः 'पूर्वग्रहः' इति कथ्यते। कृतकबुद्धिः अद्यापि विकासपदे अस्ति। सेदानीं मानवीयपरिचर्या-विवेकेन सह त्रुटिरहितरूपेण ग्रहीतुं शक्यते।

श्रेया गुरुवर! एषा बुद्धिः केषु स्थलेषु उपयुज्यते?

अध्यापकः श्रेये! तव प्रश्नः अतीव महत्त्वपूर्णः। शिक्षायां, चिकित्सायां, कृषि-क्षेत्रे, न्यायालये, सञ्चारे, वित्ते, कलासङ्गीतक्षेत्रे मनोरञ्जनादिषु क्षेत्रेषु च कृतकबुद्धिः भूरिशः उपयुज्यते।

अथर्वः महोदय! कृतकबुद्धिः कथं शिक्षायां साहाय्यं करोति? किं शिक्षकस्य स्थाने कृतकबुद्धिः अस्मान् पाठयिष्यति? एतत् कथं सम्भवति?

अध्यापकः दीक्षा, स्वयम्, सर्वेषां कृते कृतकबुद्धिः, पी.एम्.-ईविद्या, संशयनिराकरणार्थं चैट्बोट्, भाषानुवादोपकरणानि च यत्र तत्र प्रयुज्यन्ते। एतानि कृतकबुद्ध्याधारितानि उपकरणानि सन्ति। एतेषां साहाय्येन छात्राः शिक्षकाणाम् अनुपस्थितौ अपि स्वयम् अध्येतुं शक्नुवन्ति।

आकाशः हा धिक्! एतेषां कारणेन मानवशिक्षकः किं प्रयोजनरहितः भविष्यति?

© NCERT not to be republished

अध्यापकः न न! कृतकबुद्धिः गुरुमित्रम् अस्ति, गुरुविकल्पः नास्ति। शिक्षकाणां सान्निध्ये छात्रेषु व्यक्तित्वविकासः भवति। शिक्षकाः पुस्तकीयज्ञानेन सह छात्रेषु मानवीयमूल्यबोधम् अपि जनयन्ति। ते अनुशासनं, परोपकारं, करुणां, तथैव व्यवहारज्ञानं च शिक्षयन्ति। सदा स्मरणीयं यत् कृतकबुद्धिः उपकरणम् अस्ति, प्रेरणा तु मानवेभ्यः एव आगच्छति।

वेदः अहम् कस्मिंश्चित् चलच्चित्रे दृष्टवान् यत् यन्त्राणि मानवेभ्यः संसारम् अधिगृह्णन्ति इति।

यशिका अपि च, आचार्य! किं कृतकबुद्धिः मानवस्य स्थानं हर्तुं शक्नोति?

अध्यापकः एषा चिन्ता समाजे प्रगाढं जायमाना अस्ति, किन्तु अत्र बोद्धव्यं यत् कृतकबुद्धिः सहायिका अस्ति, मनुष्यस्य प्रतिस्पर्धिनी न।

आर्यः महोदय! किं कृतकबुद्धिः चिकित्सायाम् अपि प्रयुज्यते?

अध्यापकः आम्! रोबोटिक्-सर्जरी, रोग-पूर्वज्ञानं, कृतकबुद्धिः रश्मिपरीक्षणविद्या, चैट-कृतकबुद्धिः, औषधशुश्रूषा चेत्यादीनि तदाधारितानि चिकित्सोपकरणानि सन्ति।

अक्षतः किं कृषि-क्षेत्रे अपि प्रयुज्यते?

अध्यापकः नूनं! कृषि-क्षेत्रे अपि ड्रोनमाध्यमेन बीज-वपनं, कीटनिरीक्षणं, भूमिक्षमता-चेत्यादीनां परीक्षणम् अपि यन्त्रैः भवन्ति।

अथर्वः गुरुदेव! अपराधशमनाय कृतकबुद्धिः कथं साहाय्यं करोति?

अध्यापकः मुखपरिचयप्रणाली, पूर्वानुमेय-नियन्त्रणं चेत्यादि-योजनासु कृतकबुद्धेः प्रयोगः अस्ति।

यशिका किं कृतकबुद्धिः काव्यमपि रचयितुं समर्था?

अध्यापकः अत्र भवन्तः किं चिन्तयन्ति?

वेदः अहं चैट-जीपीटी इत्यस्मात् एनं श्लोकं प्राप्तवान्—

© NCERT not to be republished

विद्युत्प्रज्ञया यन्त्राणि नित्यं वदन्ति चेतनाः।
अहोरात्रं न विश्रान्ताः मानवान् धारयन्ति ते॥

(सर्वे सोत्साहं पठन्ति, आश्चर्यं च कुर्वन्ति)

पावनी किन्तु श्रीमन्, कृतकबुद्धि-सकाशात् समाजे महत् भयम् अपि अस्ति।

अध्यापकः सत्यं, भयस्य कारणमपि यथार्थम् अस्ति। अद्यत्वे कृतकबुद्धेः दुरुपयोगेन हि विभिन्नप्रकारकाः साइबर्-अपराधाः समाजेषु देशेषु च चलन्ति। किं भवन्तः 'डीप्-फेक्' इति समस्याविषये जानन्ति?

आकाशः गुरुवर! तत् डीप्-फेक् इति किमस्ति?

अध्यापकः डीप्-फेक् कृतकबुद्ध्या निर्मितं मिथ्याचित्रं, दृश्यं, ध्वनिः वा अस्ति। मिथ्यादृश्ये यत्र मुखं वाणी च मिथ्या प्रस्तूयते—उपहासाय, अनेकदा अपराधाय चापि।

अथर्वः अस्य निराकरणार्थम् उपायः कः?

अध्यापकः अस्माकं कृतकबुद्धि-साक्षरता, नैतिकतापूरितं प्रशिक्षणं, सर्वकारेण नियन्त्रणम्, आत्मनियन्त्रणं चेति विविधाः उपायाः अस्माभिः करणीयाः।

भास्करः अहो! "कृतकबुद्धिः मित्रं भवेत्, न भवेत् स्वामी" इति वाक्यं मम मनः स्पृशति।

वेदः तथापि यदि कृतकबुद्धिः मनुष्यान् स्वस्ववृत्तेः निष्कासयति तर्हि कः तत्र रक्षणोपायः?

अध्यापकः तथाविधः सङ्कटः नापतेत् इति भारतसर्वकारेण स्किल्-इण्डिया, डिजिटल्-इण्डिया ई-स्किल्-इण्डिया, चेत्याद्याः अनेकाः योजनाः सञ्चाल्यन्ते। एताभिः योजनाभिः प्रशिक्षिताः युवानः

© NCERT not to be republished

नवीनवृत्तीः प्राप्तुम् अर्हन्ति। वस्तुतः कृतकबुद्धिः स्वतः कस्यापि वृत्तिं न हरति। अपि तु कृतकबुद्धिप्रशिक्षितः जनः कदाचित् अप्रशिक्षितस्य जनस्य पारम्परिकवृत्तिं हरेत्।

यशिका गुरुवर! कृतकबुद्धि-द्वारा भविष्ये मानुषजीवनं कीदृशं भविष्यति?

अध्यापकः यदि विवेकपूर्वकं प्रयुज्यते, तर्हि जीवनम् अधिकं सुगमं, सुरक्षितं श्रेयस्करं च भविष्यति।

श्रेया कृतकबुद्धिः एव मानवीयबुद्धिं कार्यक्षमतां च द्विगुणितां करिष्यति इति मम मतम्। भारतीय-कृतकबुद्धिप्रभाव-सम्मेलनम्–२०२६ (India AI Impact Summit–2026) इत्यत्रापि उक्तमेतम्

अध्यापकः उत्तमं कथनम्! 'कृतकबुद्धिः मानवबुद्धेः सहकरी' — इति वाक्यम् अस्माकं मनसि स्पष्टं स्यात्।

सर्वे आम्! वयं जागरूकाः नागरिकाः भवाम, सुरक्षितं जालप्रवेशं करवाम, अपि च डिजिटल्-भारतं समृद्धं करवाम।

© NCERT not to be republished

सर्वं शब्देन भासते

शब्दः	अर्थः	हिन्दी	English	मातृभाषया अर्थं लिखत
अध्येतुम् (अधि + √ इ + तुमुन्)	अध्ययनं कर्तुम्	अध्ययन करने के लिए	For Studying	
अधिगृह्णन्ति (अधि + √ग्रह् + लट्, प्र.पु.ब.व.)	स्वीकुर्वन्ति	अधिग्रहण करते हैं	Aquire	
अपराधशमनाय (षष्ठी-तत्पुरुषः, नपु.च.ए.व.)	अपराधस्य शमनाय	अपराध की रोकथाम के लिए	Reducing crime	

अर्हन्ति (√ अर्ह + लट्., प्र.पु.ब.व.)	शक्नुवन्ति	योग्य होते हैं	Deserve	
कृतकबुद्धिः (कर्मधारयः, स्त्री.प्र.ए.व.)	कृतका बुद्धिः	मनुष्य-बुद्धि जैसे यन्त्र का चिन्तन-कौशल	Artificial Intelligence	
चिकित्सायाम् (स्त्री.स.ए.व.)	रोगोपचारस्य क्षेत्रे	चिकित्सा में	In medicine	
डीप्-फेक्	गहनमिथ्याचित्रं कृतकबुद्ध्या निर्मितम्	कृत्रिम बुद्धि द्वारा निर्मित मिथ्याचित्र	AI-generated fake media	
तन्त्रांशः (पुं.प्र.ए.व.)	संगणक-तन्त्रः	सॉफ्टवेयर	Software	
दत्तांशः (पुं.प्र.ए.व.)	पूर्वदत्तं ज्ञानम्	डेटा, आँकड़े	Data	
नैतिकता (स्त्री.प्र.ए.व.)	सदाचारः, धर्मनिष्ठता	नैतिक मूल्य	Ethics	
परीक्षणम् (नपुं.प्र.ए.व.)	समीक्षणम्	जाँच पड़ताल करना	Examination	
पूर्वाग्रहः (पुं.प्र.ए.व.)	पूर्वं स्थापितं पक्षपातयुक्तं मतम्	पूर्वपक्षपात	Bias	
प्रशिक्षयन्ति (प्र + √शिक्ष् + लट्, पुं.प्र.ब.व.)	शिक्षयन्ति, अभ्यासं कारयन्ति	प्रशिक्षण देते हैं	They coach	
प्रतिस्पर्धिनी (स्त्री.प्र.ए.व.)	स्पर्धायुक्ता	प्रतियोगी	Competitor	
प्रौद्योगिकीविशारदाः (पुं.प्र.ब.व.)	प्रौद्योगिकीशास्त्रे कुशलाः जनाः	तकनीकी विशेषज्ञ	Technology Experts	

© NCERT not to be republished

रश्मिपरीक्षणविद्या (षष्ठी-तत्पुरुषः, स्त्री.प्र.ए.व.)	रश्मिपरिक्षणस्य विद्या	किरण विज्ञान चिकित्सा	Radiology	
वाञ्छामः (√वाञ्छ्+लट्, प्र.पु.ब.व.)	इच्छामः	(हम) इच्छा करते हैं	We wish	
वित्ते (नपुं.स.ए.व.)	अर्थव्यवस्थायाम्	वित्त क्षेत्र में	In finance	
संवादोपकरणम् (नपुं.प्र.ए.व.)	संवादसाधनम्	वार्तालाप करने का साधन	Communication tool	
सहकरी (स्त्री.प्र.ए.व.)	सहयोगिनी	सहयोगी	Helper	

तन्त्रान्शाः/अनुप्रयोगाः

सिरि	Siri
जेमिनि	Gemini
मेटा-कृतकबुद्धिः	Meta AI
परप्लेक्सिटि-कृतकबुद्धिः	Perplexity AI
पटु-कारयानम्	Smart Car
गूगल-सहायकम्	Google Assistant
सङ्कुचितकृतकबुद्धिः	Narrow AI
सामान्यकृतकबुद्धिः	General AI
अत्युत्कृष्टकृतकबुद्धिः	Super AI
यन्त्राधिगमः	Machine Learning
गहनाधिगमः	Deep Learning
स्वयम्	SWAYAM
सर्वेषां कृते कृतकबुद्धिः	AI for All

© NCERT not to be republished

पी.एम्. ई-विद्या	PM e-Vidya
मुखपरिचयप्रणाली	Facial Recognition System
दीक्षा	DIKSHA

अत्र इदम् अवधेयम्

१. **पञ्चमी विभक्तिः (अपादानकारकम्)**

उपयोगः — 'कस्मात्' ? इत्यस्य उत्तररूपेण उपयुज्यते। वियोगं, कारणम् अपसरणं च सूचयति।

प्रयोगविधानम्

(क) कारणबोधकः — मूषकः **बिडालात्** बिभेति।

(ख) वियोगबोधकः — छात्रः **विद्यालयात्** आगतः।

(ग) अपसरणबोधकः — दुर्जनः मूर्खतया **धर्मात्** भ्रष्टः।

२. **षष्ठी विभक्तिः (सम्बन्धः)**

उपयोगः — 'कस्य' ? इत्यस्य उत्तररूपेण प्रयुज्यते। सम्बन्धं, स्वामित्वम्, अंशं विषयं च दर्शयति।

प्रयोगविधानम्

(क) सम्बन्धबोधकः — **मम** मित्रम्।

(ख) स्वामित्वबोधकः — **बालकस्य** पुस्तकम्।

(ग) अंशबोधकः — **शरीरस्य** ऊर्ध्वभागे हृदयं मस्तिष्कं च स्तः।

(घ) विषयबोधकः — **फलस्य** स्वादः रुचिकरः।

३. **सप्तमी विभक्तिः (अधिकरणकारकम्)**

उपयोगः — 'कस्मिन्' ? इत्यस्य उत्तररूपेण प्रयुज्यते। स्थानं, कालम् आधारं च बोधयति।

© NCERT not to be republished

प्रयोगविधानम्

(क) स्थानबोधकः — विद्यालये पठति।

(ख) कालबोधकः — प्रभाते सूर्यः उदेति।

(ग) आधारबोधकः — भूमौ पादपाः रोहन्ति।

अभ्यासाद् जायते सिद्धिः

१. पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि पूर्णवाक्येन लिखत —

(क) कृतकबुद्धिः का अस्ति?

(ख) अध्यापकः कृतकबुद्धेः कानि उदाहरणानि उक्तवान्?

(ग) यन्त्राणि कथं शिक्ष्यन्ते?

(घ) 'डेटासेट्' केषां पाठशाला अस्ति?

(ङ) कृतकबुद्धिः कुत्र प्रयुज्यते?

(च) शिक्षायां कृतकबुद्धेः उपयोगः कथं भवति?

(छ) यदि अशुद्धदत्तांशः दीयते तर्हि का समस्या भवति?

(ज) कृतकबुद्धेः दुरुपयोगेन कीदृशं भयम् अस्ति?

(झ) 'कृतकबुद्धिः मित्रं भवेत्, न भवेत् स्वामी' इति वाक्यस्य कः अर्थः?

२. मेलनं कुरुत — तन्त्रांशानां कार्याणि विचिन्त्य यथोचितं विकल्पं चिनुत —

स्तम्भः अ	स्तम्भः ब
(क) चैट-जीपीटी (Chat-GPT)	१. नैतिकतायाः शिक्षां करोति
(ख) डीप्-फेक् (Deepfake)	२. ए.आई. आधारित-शिक्षाप्रणाली

© NCERT not to be republished

(ग) शिक्षकः	३. पथनिर्देशनं करोति
(घ) एलेक्सा (Alexa)	४. संवादयन्त्रम्
(ङ) डेटासेट् (Dataset)	५. पक्षपातयुक्तं प्रशिक्षणफलम्
(च) दीक्षा (DIKSHA)	६. गीतं गायति, दीपं प्रकाशितं करोति च
(छ) अपूर्वानुमेय-नियन्त्रणम् (Predictive Policing)	७. मिथ्याचित्रस्य निर्माणम्
(ज) गूगल मानचित्रं (Google Maps)	८. चित्रोत्पादनाय ए.आई.अनुप्रयोगः
(झ) पूर्वग्रहः	९. यन्त्रपाठशालायाः नाम
(ञ) दॅल्ल्-ई (DALL-E)	१०. अपराधशमनाय प्रयोगः

३. अधः प्रदत्तमञ्जूषातः शब्दान् चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत —

कृतकबुद्धिः, डेटासेट्, शिक्षकः,
डीप्-फेक्, सम्वादयन्त्रम्, कृषिक्षेत्रे,
प्रशिक्षणम्, पूर्वाग्रहः, नैतिकता

(क) यन्त्राणां शिक्षणाय .... नामकः दत्तांशसमूहः उपयुज्यते।

(ख) चैट-जीपीटी, एलेक्सा, सिरि इत्यादीनि .... इत्यस्य उदाहरणानि सन्ति।

(ग) यः मनुष्यवत् प्रश्नोत्तरं करोति, सः .... इति उच्यते।

(घ) यदा पक्षपातयुक्तः दत्तांशः प्रयुज्यते तर्हि कृतकबुद्धिः अपि .... करोति।

© NCERT not to be republished

(ङ) .... सदैव करुणां, विवेकं च शिक्षयन्ति, कृतकबुद्धिः तु तस्य सहायिका अस्ति।

(च) कृतकबुद्धिः यन्त्राणि अभ्यासेन .... प्राप्नुवन्ति।

(छ) मिथ्याचित्रं, मिथ्यावाणी च यदि कृतकबुद्ध्या निर्मीयते तर्हि सः दोषः .... इति कथ्यते।

(ज) ड्रोनस्य माध्यमेन बीज-वपनं, भूमिक्षमतापरीक्षणं च .... भवति।

(झ) यदा कृतकबुद्धिः विवेकहीनतया उपयुज्यते तर्हि .... हानिं प्राप्नोति।

४. पाठे आगतानां शब्दानाम् आधारेण शब्दजालं प्रदत्तम् अस्ति। अत्र वामतः दक्षिणं (यथा-कृतकबुद्धिः) उपरितः अधः (यथा-डेटासेट्) च उदाहरणानुसारं नूतन-पदानां रेखाङ्कनं कुरुत इति।

वर्गचित्रजालम्

स्फू	आ	कृ	त	क	बु	द्धिः	च	र्चा
र्त	चा	गू	ग	ल	मा	न	चि	त्रः
प	र्यः	ग	र	डी	प्	आ	र्ट	क
ट	गो	ल	दी	प	म्	ए	आ	ई
ल	चै	स	क्षा	फे	सि	रि	डे	जै
म्	ट	हा	य	क्	शि	क्षा	टा	म
द	जी	य	न्त्रा	धि	ग	मः	से	ना
त्तां	पी	कः	र	चै	ट	बो	ट्	ई
शः	टी	ए	ले	क्सा	डि	जि	ट	ल्

५. अधोलिखितानि वाक्यानि पठित्वा शुद्धम् (✓) अशुद्धं (✗) वा चिनुत —

(क) आर्यः यशिका च विद्यालये कृतकबुद्धेः उपयोगं कुरुत। ( )

(ख) कृतकबुद्धिः केवलं विनोदानुकूलम् उपकरणम् अस्ति। ( )

(ग) अथर्वः अपि शिक्षायां कृतकबुद्धेः प्रयोगं करोति। ( )

(घ) अक्षतः चैट्बोट् इत्यस्य साहाय्येन उपन्यासलेखनं करोति। ( )

(ङ) ए.आइ. डीप्-फेक् इत्यपि कश्चन दुरुपयोगः अस्ति। ( )

(च) आर्यः चित्रनिर्माणाय कृतकबुद्धेः साहाय्यं प्राप्नोति। ( )

(छ) शिक्षकः गम्भीरतया चैट्बोट् वाक्यानां मूल्याङ्कनं करोति। ( )

६. एतत् चित्रम् आधारीकृत्य संस्कृतभाषायां पञ्च वाक्यानि रचयत —

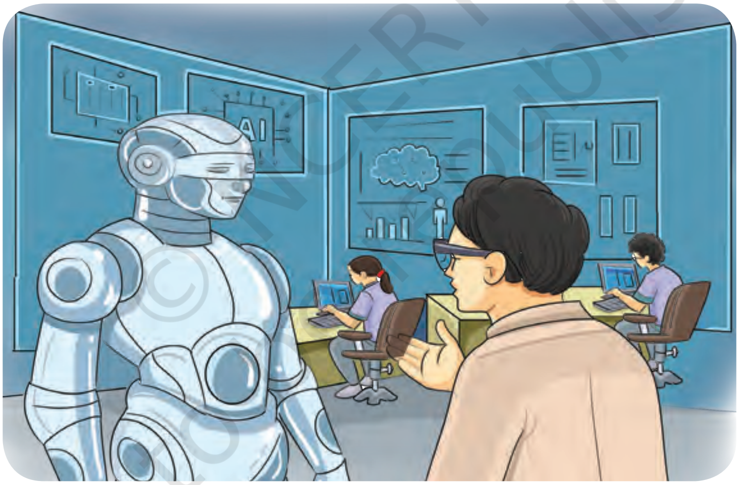

(क) ....

(ख) ....

(ग) ....

(घ) ....

(ङ) ....

© NCERT not to be republished

७. अधोलिखित-वाक्येषु कर्तृपदं-क्रियापदं च चिनुत —

		कर्तृपदम्	क्रियापदम्
(क)	आर्यः संगणकस्य उपयोगं कुर्वन् आसीत्।	....	....
(ख)	यशिका कृतकबुद्धेः उपयुक्तानाम् उपयोगान् वर्णयति।	....	....
(ग)	शिक्षकः बालेभ्यः सतर्कतायाः आवश्यकतां सूचयति।	....	....
(घ)	अथर्वः अपि कस्यचित् रोबोटिक्-यन्त्रस्य ज्ञानं दत्तवान्।	....	....
(ङ)	वेदः अपि कृतकबुद्धेः दोषान् विवेचयति।	....	....

८. अधोलिखितेषु वाक्येषु विशेषणं विशेष्यं च चिनुत —

		विशेषणम्	विशेष्यम्
(क)	अद्यतनं संगणकयन्त्रम् अतिसक्रियम् अस्ति।	....	....
(ख)	वेदस्य गवेषणं गम्भीरम् आसीत्।	....	....
(ग)	यशिकायाः प्रस्तुतिः सुबोधा आसीत्।	....	....
(घ)	शिक्षकस्य सन्देशः सुस्पष्टः आसीत्।	....	....
(ङ)	आर्यस्य दृष्टिकोणः आधुनिकः आसीत्।	....	....

© NCERT not to be republished

स्वाध्यायान्मा प्रमदः

बुद्धिर्मनीषा धिषणा धीः प्रज्ञा शेमुषी मतिः।
प्रेक्षोपलब्धिश्चित्संवित्प्रतिपत्ज्ञप्तिचेतना॥
धीर्धारणावती मेधा सङ्कल्पः कर्म मानसम्।
अवधानं समाधानं प्रणिधानं तथैव च॥ (१.५.१-२, *अमरकोशः*)

बुद्धिः इत्यर्थे अमरकोषे बहवः पर्यायवाचकाः शब्दाः उल्लिखिताः सन्ति। ते यथा— मनीषा, धिषणा, धी, प्रज्ञा, शेमुषी, मति, प्रेक्षा, उपलब्धिः, चित्, संविद्, प्रतिपत्, ज्ञप्तिः, चेतना, धारणावती मेधा च एते सर्वेऽपि शब्दाः स्त्रीलिङ्गे विद्यन्ते।

यस्तु क्रियावान् मनुजः स विद्वान्

अधोलिखितेषु क्षेत्रेषु कृतकबुद्ध्या युक्तानाम् उपकरणानां, तन्त्राणाम् अनुप्रयोगाणां च क्षेत्रानुसारं नामानि सङ्गृह्य लिखत।

शिक्षाक्षेत्रे, चिकित्साक्षेत्रे, वाणिज्ये, सैन्यक्षेत्रे, कृषिक्षेत्रे, मनोरञ्जनक्षेत्रे, वास्तुकलाक्षेत्रे, विधिक्षेत्रे, सामान्यजीवनक्षेत्रे च।

© NCERT not to be republished